

Джерело: Політологія. Книга перша: Політика та суспільство. Книга друга: Держава і суспільство / За ред. Колодій А. – 2-е вид., перероб. і доп. – К.: Ельга, Ніка-Центр, 2002. – Розділ 17. – С.529-550.

ГЛАВА 17. ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ І МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ.

Розпочинаючи вивчення цієї теми, переконайтесь, чи знаєте Ви:

- що таке політична влада;
- що таке глобальний політичний процес;
- хто може виступати суб`єктами політики;
- які зовнішні функції виконує держава.

З цієї теми Ви дізнаєтесь:

- що таке зовнішня політика і міжнародні відносини;
- хто є суб`єктами міжнародних відносин;
- що становить зміст “національних інтересів” на міжнародній арені;
- які є параметри сили суб`єктів міжнародних відносин;
- що спричиняє конфлікти у міжнародних відносинах та які є способи запобігання їх виникненню та шляхи подолання.

17.1. Поняття міжнародних відносин та їх суб'єкти.

Здійснюючи свої зовнішньо-політичні функції, кожна держава проводить певну політику за межами своєї країни, на міжнародній арені.

|| **Зовнішня політика** — це комплекс дій, спрямованих на встановлення і підтримку стосунків з міжнародним співтовариством, захист власного національного інтересу та поширення свого впливу на інших суб'єктів міжнародних відносин.

Звичайно, зовнішня політика держави визначається її внутрішнім життям і внутрішньою політикою. Саме остання визначає напрями і засоби зовнішньої політики держави. З іншого боку, зовнішня політика не тільки задовольняє інтереси внутрішнього життя, а й вносить певні корективи до внутрішньополітичних курсів, впливає на зміну загальнополітичної ситуації в країні. Взаємодіючи з іншими державами та їх об'єднаннями, кожна з держав впливає також на міжнародний клімат, визначає характер міжнародних (міждержавних) стосунків.

Тенденцією сучасного розвитку є розширення міжнародного спілкування не лише між державами, але й між громадянами, розвиток народної дипломатії. А обізнаність щодо головних проблем міжнародного життя стала нормою для широкого кола освічених людей.

Міжнародні відносини є об'єктом наукового дослідження багатьох наук. Вихідним пунктом та одним із істотних аспектів політологічного дослідження міжнародних відносин є виокремлення їх учасників (суб'єктів, дійових осіб) та з'ясування природи цих відносин. Найбільш плідним при цьому є підхід, що базується на використанні соціологічних методів, і, перш за все, системного аналізу. Він дозволяє дослідити взаємодію в міжнародному житті всіх елементів і сил, що впливають на його розвиток, вивчаючи реальні ситуації, з'ясувати позиції і цілі суб'єктів міжнародних відносин, характер і витоки конфліктів, їх реальне значення та шляхи розв'язання.

! У першому наближенні *міжнародні відносини можна визначити як відносини між політичними суб'єктами на світовій арені.*

Тут мається на увазі, що поняття суб'єкта в однаковій мірі стосується і грецького поліса, і римської або єгипетської імперії, і європейських монархій, і сучасних демократичних держав. Але виникає питання: де починаються і де закінчуються ці політичні суб'єкти? Чи це тільки територіально організовані політичні спільноти, чи ними можна вважати і певні групи, об'єднання людей, або й окремих індивідів, які вступають в контакт як члени цих політично-територіальних спільнот?

Коли, скажімо, студенти європейських країн їдуть за межі власної держави на канікули, то чи йдеться тут про феномен, який може бути предметом аналізу спеціаліста в галузі міжнародних відносин? Або, коли ми купуємо товари з Росії чи Польщі, а будь-який росіянин п'є чай з цукром, привезеним з України, то чи можна сказати, що подібний економічний обмін — це міжнародні відносини? Як позитивна, так і негативна відповідь на всі ці запитання може розглядатися як вельми дискусійна. І все ж, оскільки міжнародні відносини складаються як наслідок зовнішньополітичної діяльності урядів, що представляють певні держави, то й зміст міжнародних відносин переважно обмежують відносинами між державами. У наш час, проте, зростаючий потік туристів і інтенсивний обмін товарами на будь-якій основі є свідченням інтенсифікації міжнародних стосунків навіть тоді, коли це не закріплено офіційними домовленостями.

! Отже, **міжнародні відносини** — це особливий тип суспільних відносин, які виходять за межі внутрішньосуспільних стосунків і територіальних утворень. Це система

міждержавних і недержавних інтеракцій (взаємодій) у глобальному, регіональному масштабі, або на рівні двосторонніх відносин. Їх мета полягає в створенні найбільш вигідних умов для функціонування і розвитку суб'єктів взаємодії.

У сучасній політологічній літературі найбільш поширеним є погляд, згідно якого головним суб'єктом міжнародних відносин виступає “національна держава”. Цей термін і це явище в політичному житті є поєднанням двох явищ і двох понять — держави і нації. І те й інше в теорії міжнародних відносин має специфічну інтерпретацію, яка дещо відрізняється від загальнополітологічних визначень цих понять. Держава розуміється, передовсім, як географічно обмежений простір, у рамках якого сформувалося суспільство, кероване суверенними владними структурами, котрі володіють монополією на видання законів і інших рішень в межах означеної території. Держава — це юридична цілісність, яка згідно міжнародного законодавства визнається основним суб'єктом, що приймає рішення у міжнародній системі координат. Нація ж не може бути географічно окресленою або юридично визнаною. Вона не обов'язково контролює певну територію (наприклад, євреї в діаспорі до 1947 року, поки не було створено державу Ізраїль). Нація, передовсім, є спільнотою людей, поєднаних певними спільними ознаками (культурними, політичними і ін.) і самосвідомістю. Що ж тоді таке “національна держава”?

|| У міжнародній політиці цим терміном, як правило, позначається географічно обмежена, законно визнана (легальна) цілісність, яка керується єдиним урядом, і населення якої вважає себе єдиною нацією (переважно у політичному значенні цього терміну).

Більшість сучасних держав називають себе національними, навіть у тих випадках, коли об'єктивно вони не є такими. Наприклад, саме так трактують себе африканські держави, які здобули незалежність у 50–60-ті роки і на території яких, через свавільний територіальний поділ, здійснений колишніми колоніальними урядами, проживає багато етнічних груп, які ще не склалися в нації.

Зміст зовнішньої політики визначається тим, що кожна *національна держава на міжнародній арені прагне реалізувати свій інтерес, який у міжнародних відносинах називають національним інтересом*. Поняття національного інтересу вживається в даному випадку як інструмент аналізу змісту, джерел та адекватності зовнішньої політики держави конкретній історичній та геополітичній ситуації. **Національний інтерес виступає засобом обґрунтування, проголошення або критики зовнішньо-політичних курсів з урахуванням потреб даного суспільства.**

На протязі всієї історії людства політичні лідери і політичні еліти апелюють до національного інтересу, щоб виправдати обрану ними політику. Але результати їх політичної діяльності бувають різними, іноді катастрофічними для держави, уряд якої нібито дбав про її інтереси. Наприклад, Ганнібал вірив, що національний інтерес Карфагену вимагає ведення війни проти Риму, проте через його невдалу участь у Пунічній війні римляни невдовзі пограбували і зруйнували Карфаген. Анвар Садат вважав, що *modus vivendi* з Ізраїлем — найкращий шлях задовільнити національний інтерес Єгипту, але деякі з єгиптян, включаючи тих, хто вбив президента, були незгодні з такою позицією. У світі сьогодні існує більше як 200 держав, і в кожній з них є свій національний інтерес. Що ж слід вважати національним інтересом і якими факторами він визначається?

Існує декілька підходів до цієї проблеми. Одні вважають, що національний інтерес можна визначити за допомогою об'єктивних критеріїв, таких як економічна могутність, об'єм ресурсів, військовий потенціал тощо. Інші підкреслюють роль суб'єктивних критеріїв:

моральності, законності, ідеологічно обґрунтованих цілей. Отже, “національний інтерес” не є чітко окресленою сталою величиною. Визначаючи його для кожної окремої країни, доводиться враховувати конкретну ситуацію, об’єктивні і суб’єктивні критерії, що впливають на його зміст. Але, тим не менше, він є корисною концептуальною категорією, яка допомагає хоч у загальних рисах зрозуміти, що спонукає ті чи інші держави до певних дій на міжнародній арені. Якщо спробувати дати йому лаконічне визначення, то можна сказати:

|| під національним інтересом ми розуміємо відносини щодо захисту, збереження і примноження тих цінностей, які є істотними для існування даної держави.

При визначенні стратегічних цілей міжнародної політики більшість держав заявляють про своє прагнення до: 1) забезпечення миру і національної безпеки; 2) співробітництва з іншими державами і створення сприятливих умов для вирішення внутрішніх завдань; 3) зростання загального потенціалу держави; 4) покращення її міжнародних позицій і зростання престижу. Цілком імовірно, що всі ці цілі підпорядковані, в кінцевому рахунку, гарантуванню національної безпеки. І національна безпека, у такому випадку, може розглядатися як найвищий пріоритет серед національних інтересів. Саме так її й трактують у Франції, Німеччині, США.

Види зовнішньо-політичної діяльності та її принципи

Намагаючись реалізувати своїх національні інтереси, держави діють на міжнародній арені по-різному. Виділяють **чотири види зовнішньої політики держав:**

1. *Агресивна політика* характеризується переслідуванням державою експансіоністських цілей, спробами вирішити внутрішні проблеми засобами зовнішньої політики.
2. *Активна політика* базується на пошуках балансу між внутрішньою та зовнішньою діяльністю держави, успішним виконанням нею ролі суб’єкта міжнародної політики.
3. *Пасивна політика* є властивою для слабких в економічному, політичному і військовому відношенні держав, які намагаються пристосуватися до міжнародного середовища, перевівши свою зовнішню політику на позиції інших держав. Фактично така політика є відмовою від власного суверенітету або його частини.
4. *Консервативна політика* пов’язана з прагненням колишніх “великих” держав зберегти свої впливи на міжнародній арені і досягнутий раніше баланс між внутрішньою і зовнішньою політикою.

Зовнішньополітична діяльність держав базується на загальноприйнятих міжнародних принципах міжнародного життя, які виникають на певних етапах історичного шляху людської цивілізації і відмирають з її переходом на новий ступінь розвитку. Застосування цих принципів справляє істотний вплив на зовнішню політику окремих держав і на характер міждержавних стосунків у цілому.

Принципи сучасних міжнародних відносин:

1. поваги до державного суверенітету і суверенної рівності;
2. незастосування сили чи погрози силою;
3. непорушності кордонів і територіальної цілісності держав;
4. мирного врегулювання спорів;
5. невтручання у внутрішні справи;
6. поваги прав людини і основних свобод;
7. рівноправності і права народів розпоряджатися своєю долею;
8. співробітництва між державами;
9. сумлінного виконання міжнародних зобов’язань.

Ці принципи повинні бути визнані всіма державами і використовуватися на практиці; стати загальними, взаємопов'язаними і втілюватися у нормах міжнародного права; бути включеними до багатосторонніх угод і домовленостей. З них випливають провідні ідеї зовнішньополітичної діяльності сучасних держав: *мирного співіснування; колективної безпеки; відповідальності агресора; самовизначення народів тощо.*

Крім окремих держав, суб'єктами міжнародних відносин виступають також *міжнародні урядові організації*. Вони створюються двома або більше державами, представники яких регулярно зустрічаються в рамках цих організацій для погодження своїх інтересів і визначення політичної лінії з тих чи інших питань міжнародного життя. Членство в таких організаціях є добровільним.

Формально вони не порушують суверенітету окремих держав, але фактично, в окремих випадках намагаються це зробити, змушуючи того чи іншого члена такої організації виконати рішення, що суперечить його інтересам. Деякі міжнародні організації не мають достатніх засобів, щоб примусити держав-членів виконувати свої рішення. І все ж вони виконують певні важливі функції на міжнародній арені. До такого роду організацій належать Організація об'єднаних націй, Організація африканської єдності, Асоціація Південно-Східних Азійських націй (АСЕАН), Британська співдружність, НАТО та інші.

✓ Функції міжнародних урядових організацій.

Такі організації:

- 1) виступають *ареною спілкування* незалежних держав, де обговорюються питання, які з певних причин не можна обговорити в інших місцях. Наприклад, США мали серію дискусій в ООН з Організацією визволення Палестини, хоч вони і не визнавали ОВП. Саме таке спілкування допомагає іноді запобігти війні або домовитися про її припинення;
- 2) виконують *регулюючу функцію* при розв'язанні ряду проблем: від охорони здоров'я до послуг пошти, метеорологічних спостережень, атомної енергетики тощо. Всесвітня організація здоров'я (ВОЗ), встановлює міжнародні параметри здоров'я людини, докладає зусилля, щоб запобігти розповсюдженню інфекційних хвороб. Всесвітня Метеорологічна організація ставить завдання уніфікувати публікації метеорологічних спостережень і статистики; МАГАТЕ контролює стан АЕС у світі тощо;
- 3) виконують *розподільчу функцію* відносно дефіцитних ресурсів і послуг. Наприклад, Всесвітній банк і Міжнародний валютний фонд надають фінансову допомогу країнам, які з тих чи інших причин її потребують;
- 4) сприяють *об'єднанню збройних сил* і посиленню військових можливостей своїх держав. Прикладом є НАТО, з яким тепер прагнуть співробітничати і країни колишнього СРСР;
- 5) здійснюють функцію *забезпечення миру*, створюють системи колективної безпеки. ООН та ОАЕ у своїй діяльності мали багато випадків, коли виникала потреба ввести міжнародний військовий контингент для забезпечення миру в районах можливого розв'язання воєнних дій.
- 6) в окремих випадках виконують так звані *наднаціональні функції*, які полягають у застосуванні сили щодо окремих держав-членів такої організації, відповідно до отриманих повноважень на такі дії. Це стосується деяких організацій Європейського Співтовариства, наприклад Євроатому.

Недержавні організації як суб'єкти міжнародних відносин.

Суб'єктами міжнародних відносин виступають також *транснаціональні корпорації*. Їх вплив на міжнародній арені визначається, по-перше, тим, що ці корпорації мають величезні економічні можливості, а по-друге, глобальним характером їх діяльності.

До недержавних об'єднань і організацій, що виступають суб'єктами міжнародних стосунків, відносять Римський клуб (асоціація вчених і суспільних діячів з різних країн світу, яка займається глобальними проблемами природних ресурсів, екології, світового економічного порядку), комісію У. Пальме (незалежна міжнародна асоціація вчених і політичних діячів з питань незалежності світового співтовариства) та інші. Певну роль у міжнародних відносинах відіграють окремі особи, релігійні, ідеологічні та інші об'єднання, що діють у багатьох країнах або в світовому масштабі. Їх внесок у міжнародні справи не такий важливий як внесок основних суб'єктів світової політики: національних держав, міжнародних урядових організацій і транснаціональних корпорацій. Однак, існує немало доказів того, що без врахування їх внеску неможливо розібратися в міжнародних стосунках. Прикладом може бути міжнародна діяльність Папи Римського Іоанна Павла II, який привертає до себе увагу світової громадськості як виваженою політичною позицією, гуманізмом, так і своєю індивідуальністю, завдяки чому міжнародна роль і престиж католицької церкви зростають. Ісламський фундаменталізм аятоли Хомейні, навпаки, був силою, яка не тільки довела до колапсу уряд Іранського шаха, але й порушила баланс сил у Південній Азії.

17.2. Взаємодія факторів сили та інтересу в міжнародній політиці.

Яким чином складаються відносини на міжнародній арені і що в них є головним: національний інтерес чи сила? Відомі дослідники міжнародних відносин Р. Штраус-Гуппе і С. Поссоні вважають, що поведінка урядів регулюється, хоч часом і несвідомо, принципом акумуляції сили, який рідко коли є одверто визнаним. Проводячи зовнішню політику, держави прагнуть досягнути оптимальної, в часом і максимальної сили. Це і є їх найголовнішою політичною метою. Взаємини між двома державами, на думку цих дослідників, засадничо визначаються поняттями: *приятель — ворог — нейтральний*.

Нелегко заперечити той факт, що будь-яка держава у своїй зовнішньополітичній діяльності вважає за доцільне нарощувати, або, принаймні, не допускати втрати свого міжнародного впливу (сили). І важко собі уявити політичного діяча, котрий би наважився свідомо проводити акції, що послаблювали б міжнародний вплив його держави порівняно з іншими. Створення і підтримання умов для реалізації свого впливу (сили) складає фундаментальний зовнішньополітичний інтерес держави. А з іншого боку, саму силу держави можна визначити як її здатність захищати свої інтереси та реалізовувати свій потенціал на міжнародній арені,¹ як її спроможність спонукати (або примусити) іншого суб'єкта діяти у такому напрямі, який є бажаним для цієї держави.

Як суспільне явище сила має багато вимірів і проявів: від фізичної (військової) сили до економічних, соціальних, психологічних впливів. Один з американських вчених Рей С. Клайн,

¹ Див.: Поздняков Э.А. Внешнеполитическая деятельность и межгосударственные отношения. — М., 1986. — С. 135

запропонував навіть формулу, за допомогою якої можна приблизно виміряти “відчутну силу”, якою володіє певна країна. Згідно цієї формули:

$$P_p = (C + E + M) \times (S \times W), \text{ де}$$

P_p - відчутна сила

C - критична маса: населення і територія

E - економічна могутність

M - військова могутність

S - стратегічні наміри

W - воля до виконання національної стратегії

Три перших елементи формули (C , E , M) можна підрахувати об’єктивно, два останніх (S і W) піддаються лише суб’єктивній оцінці. Більш того, так звані об’єктивні складники формули також не завжди піддаються кількісній оцінці. Наприклад, освічене, професійно підготовлене, але не дуже чисельне населення може краще сприяти процвітанню країни і зростанню її міжнародного впливу, ніж населення багаточисельне, але менш освічене. Наведена формула не враховує цих нюансів. Вона не позбавлена і деяких інших вад. Проте, сам Р. Клайн не без успіху застосував її для оцінки владного потенціалу США, СРСР і Китаю в 1980 та 1987 роках. А, крім того, наявність подібних формул говорить про можливість формалізації політологічного інструментарію принаймні в деяких ділянках науки.

Сила (вплив) — це поняття і об’єктивне, і суб’єктивне одночасно.

Параметри сили
(впливу) на між-
народній арені

Воно складається з багатьох елементів, має різні параметри. Серед них найважливішими є:

✓ 1. *Геополітичне становище.* Свого часу О. Чемберлен писав, що географічні фактори були вирішальними для британської політичної історії і що саме вони не лише пояснюють, але й диктують головні

принципи британської зовнішньої політики. Відмежування Великобританії від континенту Ла-Маншем не тільки обумовило британську політику “блискучої ізоляції” і “балансу сил”, але і стало перешкодою на шляху експансіоністських намірів Юлія Цезаря, Вільяма Завойовника, Філіпа II, Наполеона, Гітлера. Становище США як країни “ізольованої” двома океанами сприяло постійній і дуже інтенсивній акумуляції сили на північноамериканському континенті. Україна, займаючи на перший погляд щасливе географічне положення (помірний клімат, родючі землі, добрий зв’язок з багатьма країнами Європи й Азії), насправді на довгі століття стала битим шляхом для кочових орд та інших завойовників, що рухалися зі Сходу на Захід і з Заходу на Схід. Неприятливим для утворення і збереження власної держави виявилось і те, що вона не мала природних бар’єрів на шляху експансії Польщі, з одного боку, і Росії, з іншого.

2. *Населення.* Перш за все йдеться про чисельність населення, стан його здоров’я, вікову структуру, природний приріст, а також його соціальні характеристики. Ще Аристотель казав, що Спарта впала тому, що їй забракло людей. Драматичний спад чисельності населення спричинився й до занепаду Риму: це відбилося на силі римських легіонів, а відтак і на становищі цілої імперії.

Чисельність населення обумовлює величину і стан збройних сил, які в мирний час становлять, як правило, 0,8–0,9 відсотка населення. Людська база є основою військової могутності. Як зазначав Вольтер, “бог завжди на стороні найбільших батальйонів”.

Чисельність, працелюбність, дисциплінованість населення Китаю — основа його політичної могутності. Організований сталінським режимом голодомор 1932–1933 років в Україні був одним з найгірших штучних ударів по людському і загальнонаціональному потенціалу нашого народу.

Крім кількісного виміру населення, дослідники звертають увагу на його якісні характеристики, зокрема на національний характер, який впливає з його традиційної філософії буття й історичного досвіду. Ще Тацит писав про деструктивні політичні та воєнні нахили германських племен, які пізніше можна було простежити і в діях армій Фрідріха Барбаросси, Вільгельма II, Гітлера. Формуванню саме такої спрямованості німецької зовнішньої політики сприяли авторитарність, колективізм, обожнювання держави як риси національного менталітету.

✓ *3. Природні ресурси* — третій елемент сили національної держави. Країна з великими ресурсами потенційно знаходиться у вигідному становищі, але за умови, що вона має можливість їх експлуатувати. Росія, наприклад, не завжди могла освоювати природні ресурси Сибіру, оскільки вони розташовані в несприятливій кліматичній зоні. Заір і Замбія теж багаті на ресурси країни, але не мають індустріальної і економічної бази для їх розробки і використання для власних цілей. Арабські країни, навпаки, завдяки покладам нафти зміцнили свій економічний потенціал і стали важливим фактором міжнародної політики.

✓ *4. Індустріальний розвиток держави.* Усі воєнні конфлікти ХІХ–ХХ ст. підтверджували висновок: перемогу здобували країни з вищою індустріальною базою. Рівень індустріального розвитку відіграє велику роль і в мирний час. Наслідком індустріальної могутності країни є досягнення вищого життєвого рівня, що забезпечує підтримку уряду населенням, створює ситуацію політичної стабільності. Німецький народ добровільно підтримував Гітлера перш за все тому, що він, націоналізувавши індустрію, вивів Німеччину з великої депресії. Разом з тим, зміцнення індустріальної могутності держави збільшує її потребу в нових ресурсах, а це призводить до потенційної залежності від інших країн, особливо у сфері енергоносіїв, якими країни забезпечені дуже нерівномірно.

✓ *5. Військова могутність.* Деякі політики вважають, що це єдиний показник сили держави. Можливо, що так воно і є у воєнні періоди життя держав, але стосовно мирних часів це твердження є сумнівним. Японія, наприклад, є слабкою у військовому відношенні, але сильною в сфері економіки, і саме цим вимірюється її міжнародний вплив. Крім того, військова могутність — це не тільки кількість танків, літаків та іншої військової техніки, а ще й уміння їх використати як для захисту своєї вітчизни, так і у випадку можливих дій на чужій території.

✓ *6. Воля.* Цей показник не піддається кількісному виміру. Але без волі, без бажання використати все, про що говорилося вище (природні ресурси, військову та індустріальну могутність) в інтересах своєї держави, не може бути і мови про міжнародну силу. Оцінюючи волю, дослідники розглядають її або як волю правлячої еліти досягати поставлених цілей, або як волю населення підтримувати владні рішення, або як поєднання того й іншого. У 1982 році, коли Аргентина захопила Фолклендські острови, Велика Британія здивувала світ стійкою волею і правлячих кіл, і населення повернути острови під свою владу.

✓ *7. Політичне керівництво і внутрішня організація влади* є також важливим чинником міжнародної сили держави. У період миру і процвітання переважають колективні форми керівництва, або принаймні такі, що видають себе за колективні. У кризові або воєнні часи країни потребують централізованого управління. І це однаково важливо як для демократичних, так і для авторитарних режимів. Політична фракційність зменшує політичну стабільність і відповідно підриває силу держави.

Політичне керівництво відіграє значну роль у зміцненні національної волі і в досягненні соціальної злагоди, особливо в екстремальних умовах. І в тому, і в іншому питанні великих успіхів досягнув американський президент Франклін Д. Рузвельт у 30-ті роки і під час II світової війни. Йому, як і Дж. Ф. Кеннеді на початку 60-тих років, силою впливу своєї особистості вдалося мобілізувати значну частину американського народу на подолання внутрішніх труднощів і на здійснення провідної ролі США у світовій політиці.

✓ 8. *Дипломатія* теж може розглядатися як фактор міжнародної сили держави. Досвідчені дипломати вміють захистити інтереси своєї країни, створити сприятливий для неї міжнародний клімат, який дозволяє державі реалізувати свої міжнародні цілі. І навпаки, через невдалу дипломатію Наполеон, наприклад, втратив все, що здобув його військовий геній.

✓ 9. *Міжнародний імідж* держави, тобто її образ, її сприйняття іншими державами, є однією з основних складових сили держави на міжнародній арені. Тут має значення не тільки те, якою ця держава є об'єктивно, а й те, що її керівництво і населення думає про свої можливості, а також як ці можливості оцінюють інші держави. “Слабкий” суб'єкт міжнародної політики, який сприймається іншими як сильний, має більший запас часу для дій, ніж той, котрий і сприймається як слабкий. На думку західних політологів, СРСР в кінці 50-х — на початку 60-х був саме слабкою державою, яка, однак, визнавалася сильною, незважаючи на відставання від США у сфері ядерних досліджень. Більш того, поєднання успіхів СРСР в освоєнні космосу (виведення на орбіту супутника Землі, політ Ю. Гагаріна) і дипломатії М. Хрущова змусило багатьох повірити, що сила Радянського Союзу майже дорівнює силі США. Через те, що багато людей повірило в це, склалася міжнародна ситуація, ніби цей паритет існував насправді.

Отже, національний інтерес держави на міжнародній арені має “силове наповнення”: він визріває паралельно із зростанням потенціальної сили держави і сам її стимулює, визначаючи конкретний напрямок і зміст цього процесу. Можна вважати закономірністю, що *зовнішньополітичні інтереси виникають там і тоді, де і коли це обумовлено силовими потенціями даної держави в даний історичний період*. Тобто, за своєю генезою інтерес держави є похідним від сили, а за функцією він покликаний забезпечити нарощування цієї ж сили.

17. 3. Баланс інтересів і міжнародні конфлікти

Види інтересів на міжнародній арені

Для пошуку конкретних форм узгодження інтересів різних держав на міжнародній арені, потрібно дійти згоди щодо їх суті і значення. Цьому може посприяти їх обґрунтована класифікація. В теорії міжнародних відносин прийнято ділити інтереси держав на такі, що співпадають; взаємовиключні або різно направлені; такі, що не перетинаються. Кожній з цих комбінацій інтересів відповідає певна модель взаємин: перша комбінація передбачає “ідеальну” кооперативну модель, модель співробітництва; друга комбінація - конфронтаційну модель; третя - нейтральну модель відносин.

Прикладом співпадаючих інтересів на міжнародній арені можна вважати спільну зацікавленість держав у існуванні міжнародної системи комунікацій, розвитку міжнародної торгівлі, дотриманні міжнародних норм. Специфічний випадок становлять заінтересованість країн в усуненні якоїсь спільної загрози. Хрестоматійний приклад тут — створення антигітлерівської коаліції в роки другої світової війни. Індивідуальні інтереси учасників даної взаємодії збіглися з урахуванням конкретної ситуації, пов'язаної з загрозою, що нависла над усіма. США допомагали СРСР воювати проти Німеччини з розрахунку, а не з почуття солідарності. Коли перемога над фашизмом була здобута і головна загроза усунута, американські інтереси розійшлися з радянськими, оскільки тепер уже СРСР став сприйматися у Вашингтоні як головне джерело геополітичної загрози.

Якщо інтереси держав не перетинаються, і держави можуть їх задовольняти безперешкодно, то між ними також можуть складатися, хоч і не завжди складаються, партнерські відносини. З певністю можна твердити лише про їхню взаємну нейтральність, відсутність напруженості і конфліктів у стосунках між ними.

Інша справа, коли йдеться про взаємовиключні інтереси. Сам їх характер створює непрохідний бар'єр на шляху їх взаємного задоволення. Відбувається зіткнення інтересів, за якого виграш однієї сторони означає програш іншої, а розв'язання суперечностей відбувається не інакше як шляхом силового протистояння. Стосунки між державами залежать від міжнародних амбіцій сторін, пов'язаних з їх реальною або уявною силою, так і від пануючих принципів міждержавних стосунків та норм міжнародного права, що передбачають ті чи інші способи реагування на поведінку окремих міжнародних суб'єктів. Ці стосунки можуть будуватися або на підставі мирного співставлення інтересів (в переговорному процесі) або на підставі конфліктів, війн і насильства.

Війна і мир.

Війна і насильство у міжнародних стосунках не є чимось новим для людства. Відколи існує писана історія, вона фіксує чергування війни і миру як двох протилежних станів співіснування держав і народів. І хоч воєнні конфлікти не лише завдають країнам матеріальних збитків, а й несуть з собою велике людське горе, поки що не вдається виключити їх із міжнародного життя. Більш того, різницю між миром і війною довгий час вважали відносною, розглядаючи мир просто як перепочинок між війнами, час підготовки до нової війни. Щоправда, завжди існувала й інша точка зору, згідно якої війна є відхиленням від правильного шляху і потрібно шукати способів її уникнення. Однак вона не була домінантною. А визначення кожного з цих станів міжнародних стосунків — війни і миру — давалося через свою протилежність: війна — це відсутність миру, а мир — це відсутність війни.

У ХХ столітті ця загальновизнана дихотомія (або війна, або мир) уже не завжди давала адекватний опис міжнародного становища. Як після першої, так і після другої світової війни, неодноразово виникали ситуації, які доволі точно окреслювалися виразом Л. Троцького “ні війни, ні миру”. Впродовж цього періоду головним фактором міжнародних відносин було протистояння капіталістичних і соціалістичних країн, які формально не перебували у стані війни. Проте і ті, й інші інтенсивно нарощували свою військову могутність, систематично здійснювали акти агресії проти менших країн. США вели воєнні дії в Кореї, В'єтнамі, Гренаді, бомбили Лівію, Ірак, підтримували “контрас” в Нікарагуа. Все це робилося без проголошення війни. Так само поведив себе і СРСР: воював в Афганістані, посилав війська в країни Східної Європи, підтримував за допомогою зброї, військових радників, кубинських найманців інші подібні прокомуністичні сили в Азії, Африці, Латинській Америці, але також нікому війни не оголошував. Відповідно до формули “ні війни, ні миру” здійснювали зовнішню політику й інші держави.

Отже, в сучасних умовах доцільніше, очевидно, говорити уже не про два стани міжнародних відносин: війну або мир, а про два способи вирішення існуючих у міжнародному співтоваристві проблем: через насильство, збройні конфлікти, або мирним шляхом, через переговори і домовленості.

Які ж *причини війн* та насильства на міжнародній арені? Незважаючи на те, що це питання дуже старе, воно все ще залишається предметом для спору: не тільки академічного або філософського, але й політичного. І від того, як саме політики відповідають на це питання, великою мірою залежить характер і наслідки їхніх зусиль, спрямованих на відвернення війни, запобігання насильству.

✓ 1. З давніх часів значна частина філософів вважає, що причиною міжнародних конфліктів є *недосконала людська природа*. Конфуціанство, зокрема, розглядало війни як наслідок брехні і хитрощів. Св. Августин вважав, що війна є ні чим іншим, як проявом первородного гріха людини. Б. Спіноза доводив, що людину підводить схильність до

некерованих розумом дій. Людина є рабом своїх пристрастей, прагне їх задовільнити будь-якою ціною. Через це і виникають індивідуальні та групові конфлікти.

✓ 2. Серед причин міжнародних конфліктів філософи і політологи називають також *бідність та нерівність у добробуті* народів різних країн. Американський політолог К. Райт, наприклад, висунув гіпотезу, згідно якої індустріальні держави з відносно високим рівнем життя є менш ініціативними у розв'язанні війн, ніж бідні держави. Загалом поділяючи такий погляд, держави “третього світу” використовують його як аргумент у своїх домаганнях більш справедливого розподілу матеріальних ресурсів між країнами.

✓ 3. Ще одна досить поширена точка зору на причини війн полягає в тому, що їх пов'язують з *соціально-економічним та політичним ладом* держав, рівнем їх культури і цивілізованості. Змінивши внутрішню структуру держав, можна, на їх думку, відповідно зменшити загрозу війни або й зовсім виключити її з арсеналу засобів вирішення міжнародних проблем. В. І. Ленін, наприклад, підкреслював роль приватної власності у виникненні не лише класових, але й міжнаціональних та міждержавних конфліктів, а її знищення та запровадження соціалізму розглядав як шлях до мирних, добросусідських стосунків між державами з перспективою інтернаціонального об'єднання всього людства.

Президент Вудро Вільсон, що правив Сполученими Штатами в роки першої світової війни та після неї, а до того був професором історії і права, вважав, що головним ворогом миру є недемократичні форми державного правління. Надання громадянам права обирати політичних керівників — це, з точки зору Вільсона, важливий крок до запобігання війни. Тому держави з високим рівнем демократії повинні, підкреслював Вільсон, активно впливати на демократизацію режимів в інших країнах, визнаючи при цьому право народів на самовизначення.

✓ 4. Не позбавленою сенсу є також позиція, що вбачає причини війн у *анархії, неспорядкованості міжнародних стосунків*, коли політичне керівництво окремих держав майже без обмежень може домагатися власних егоїстичних цілей, і коли неефективними є спроби запровадити єдині і обов'язкові для всіх правила міжнародної поведінки. За таких обставин правим є той, хто сильніший, що й спонукає його розв'язувати суперечки збройним шляхом. Відомий французький політолог Раймон Арон пояснює сучасні міжнародні відносини, порівнюючи їх зі спортом. При цьому він підкреслює, що зовнішня політика є ще більш непередбачуваною, ніж, наприклад, футбол. “Мета дійових осіб тут не настільки проста, як забивання гола. Правила дипломатичної гри не розписані в усіх деталях, і будь-який гравець порушує їх, коли вбачає у цьому користь для себе. Тут нема судді, а коли певна сукупність дійових осіб навіть і претендує на суддівство (ООН), національні дійові особи не підкоряються рішенням цього колективного арбітра, адже міра його неупередженості залишає привід для дискусії. Якщо суперництво націй справді нагадує якийсь вид спорту, то таким видом аж надто часто є боротьба без правил — “кетч”. Саме тому, вважає Р. Арон, міжнародні відносини — це “перед-громадянський” або “природний” стан людського існування у гобсівському його розумінні — “війна всіх проти всіх”. Тут панує “плюралізм суверенітетів”, відсутня монополія на примус і насильство, і кожний суб'єкт міжнародних відносин багато в чому змушений виходити з непередбачуваності інших суб'єктів².

Таким чином, незважаючи на цілісність і взаємозалежність сучасного світу, на дедалі ширші процеси міжнародної інтеграції й співробітництва різних держав, міжнародні відносини все ще залишаються сферою розбіжності інтересів, суперництва, непередбачуваності, конфліктів і насильства.

---

² Цит. по: Циганков П. Міжнародні відносини як особливий різновид суспільних відносин // *Політологічні читання, 1992, № 2.* — С. 5–6

Типологія конфліктів на міжнародній арені

Розуміння природи міжнародних конфліктів і знаходження способів їх розв'язання вимагає, крім пояснення їх причин, з'ясування глибини і характеру самого конфлікту, що значною мірою досягається за допомогою їх класифікації. Найбільш поширеною на Заході є *традиційна типологія конфліктів, згідно якої розрізняють: міжнародну кризу; конфлікт низької (малої) інтенсивності; тероризм; громадянську війну і революцію, що набуває міжнародного характеру, світову війну.* За основу класифікації береться глибина суперечностей, методи і цілі боротьби та тип і число суб'єктів міжнародного конфлікту.

➤ *Міжнародна криза* — це така конфліктна ситуація, за якої:

- а) зачіпаються життєво важливі цілі діючих суб'єктів міжнародної політики;
- б) для прийняття рішення суб'єкти мають дуже обмежений час;
- в) події розгортаються переважно непередбачуваним чином;
- г) ситуація, однак, не переростає у збройний конфлікт.

Отже, судячи з дефініції, криза — це ще не війна, а скорше приклад ситуації “ні миру, ні війни”. Міжнародну кризу можна розглядати к такий вид стосунків між суб'єктами міжнародних відносин, за якого ні одна із сторін не бажає війни або насильства, але обидві вважають свої цілі достатньо поважними, щоб ризикнути заради них можливим розв'язанням війни. Дж. Фостер Даллес, автор концепції “політика балансування на грані війни”, розглядав міжнародну кризу як мистецтво ще до початку війни просунутися в досягненні власних цілей далі, ніж твій потенційний супротивник.

➤ *Конфлікти малої інтенсивності:* відносини між державними і недержавними суб'єктами доволі часто затьмарюються дрібними сутичками на кордонах, індивідуальним або невеликим груповим насильством. Радянсько-китайські прикордонні конфлікти, камбоджійська атака на “людей з човнів” з В'єтнаму є прикладами такого роду конфліктів. Їх небезпечність почали усвідомлювати тільки сьогодні. Вона полягає у тому, що, по-перше, такий конфлікт може перетворитися в повномасштабний. По-друге, при сучасних озброєннях навіть конфлікт малої інтенсивності може привести до великих руйнувань. По-третє, в умовах тісного взаємозв'язку сучасних незалежних держав, порушення мирного життя в одному регіоні впливає і на всі інші.

➤ *Тероризм.* Існують певні складнощі у визначенні тероризму. Але головною його відмінністю від інших збройних інцидентів, слід усе ж, очевидно, вважати мету насильницької акції. Основна мета тероризму — терор як такий (а не, скажімо, відвоювання якогось об'єкта, розв'язання війни чи ще щось інше). Багато держав підтримують терористичну діяльність — Іран, Лівія, Сирія. Всі вони заперечують свою причетність до тероризму, але всі відстоюють своє право боротися збройними методами проти “американського імперіалізму” та “сіонізму”.

➤ *Громадянська війна і революція.* В загальному плані громадянська війна і революція — це внутрішній конфлікт у державі між двома або більше сторонами через розбіжності поглядів про майбутній лад цієї країни. Проте, якщо одна з воюючих сторін звертається по допомогу до закордонних політичних сил і отримує її, тоді конфлікт набуває міжнародного характеру. Приклади: під час першої американської революції, що мала за мету визволення від британського правління, Франція допомагала революціонерам, тому що бажала послаблення Великобританії. Під час Громадянської війни у США в 1861-1865 роках Польща і Німеччина допомагали Північним Штатам, оскільки підтримували ідеали революціонерів, а Великобританія допомагала Південним Штатам, бо вважала, що її економічні інтереси більше пов'язані з бавовною та деревом Півдня, ніж з індустрією Півночі. Росія в період громадянської війни 1917-1919 рр. зазнала британської, французької та німецької інтервенцій. Ці держави боялися поширення більшовизму на інші країни.

➤ *Війна* — це великомасштабний конфлікт між державами, що прагнуть досягнути своїх політичних цілей за допомогою організованої збройної боротьби. Це крайня форма вирішення суперечностей. Вона відрізняється від конфліктів малої інтенсивності розмірами воєнних дій, ступенем насильства, регламентованістю деяких аспектів ведення боїв, заключення миру тощо, яких сторони, однак, не завжди дотримуються.

➤ *Світова війна* виникає у випадку, коли у воєнний конфлікт втягуються *групи держав, що переслідують глобальні цілі*, веде до незліченних людських і матеріальних втрат і тому відвернення ІІ світової війни — це одне з найголовніших завдань сучасної міжнародної політики.

Проблема
врегулювання
міжнародних
конфліктів

Збройні конфлікти коштують людству дуже дорого як у гуманітарному, так і в матеріальному вимірах. Саме тому міжнародне співтовариство стоїть перед необхідністю знайти способи виключення з ужитку збройних способів розв'язання суперечностей, що впливають з неспівпадаючих національних інтересів. На жаль, вічний мир на сьогодні ще залишається ілюзією. Усі погоджуються, що мир є нагальною потребою людства, але як досягти миру — тут погляди політичних діячів і аналітиків іноді прямо протилежні. Ті, що вбачають джерело ворожості у людській натурі, пропонують впливати на неї за допомогою релігії і таким способом позбуватися агресивності та збройних конфліктів. А ті, хто акцентує увагу на недосконалих суспільних відносинах, закликають змінити соціальну і політичну систему всередині держав, досягти більшої соціальної рівності і таким чином подолати конфлікти. Одні вважають, що для підтримання миру потрібно мати багато зброї. Інші ж, навпаки, бачать таку можливість тільки за умови балансу сил між двома потенційно ворожими державами. Ще інші виступають за створення такого світового закону, який би заборонив війни.

➤ **Створення всесвітнього державного порядку.** Найбільш надійним шляхом для досягнення миру в усьому світі філософи і політики сучасності вважають усе ж створення *всесвітнього державного порядку*. Тобто, якщо якась організація, наприклад, ООН, буде мати найвищу владу (авторитет) у вирішенні світових проблем і матиме змогу примусити суб'єктів міжнародних відносин виконувати її рішення, тоді існуватиме певна можливість уникнути збройних конфліктів. Світовий уряд повинен буде попереджати їх виникнення, встановлювати світові стандарти рівності і справедливості, світові вимоги щодо міжнародної поведінки окремих суб'єктів. Але на шляху до такого порядку існують деякі, поки що непереборні перешкоди. По-перше, важко собі уявити, яким чином можна примусити суверенну і незалежну державу порушити свій суверенітет і підкоритись чийсь (навіть і авторитетній) волі. По-друге, слід нагадати, що 85 відсотків усіх воєн, що відбулися після ІІ світової війни, були розв'язані як громадянські війни і лише потім у них втрутилися інші держави. А в таких ситуаціях, коли напруженість наростає через неспроможність уряду окремої країни вирішити свої внутрішні проблеми, навряд чи допоможе світовий уряд, компетенція якого, по-необхідності, має бути обмеженою.

➤ **Переговори як шлях до врегулювання конфліктів.** Розв'язати вузли, що виникають при зіткненні взаємовиключних національних інтересів, можна за допомогою переговорного процесу з участю всіх зацікавлених сторін. Цей переговорний процес повинен бути підпорядкований завданню з'ясування, які саме інтереси сприймаються як взаємовиключні і як їх можна перевести на різні "колії руху", щоб вони могли співіснувати, не перетинаючись. Міжнародна практика подає немало прикладів того, як за зовні несумісними позиціями приховуються не такі вже й непримиренні інтереси та наміри.

Один з таких прикладів — розв'язання Карибської кризи 1962 року, в якій зіткнулися інтереси СРСР і США. Це сталося після того, як радянське керівництво з'ясувало для себе і

дало зрозуміти американській стороні, що його інтерес, який викликав розміщення радянських ракет на Кубі, у тій конкретній ситуації полягав не стільки у створенні додаткової загрози безпеці США, скільки у захисті кубинської революції, а американське керівництво, у свою чергу, недвозначно підтвердило, що не має намірів в цей момент здійснювати пряме воєнне втручання в кубинські справи. Проблема знайшла мирне дипломатичне вирішення, хоч перед тим здавалося, що світ опинився на грані III світової війни.

Врегулюванню сучасних міжнародних конфліктів сприяють деякі **об'єктивні тенденції світового розвитку**. *По-перше*, у світі в цілому і серед безпосередніх учасників конфліктів, зокрема, росте розуміння беззмістовності і небезпечності воєнних методів вирішення спірних питань. Тому конфліктуючі сторони, як правило, погоджуються перейти до політичного діалогу. *По-друге*, в сучасному світі посилюються інтеграційні процеси, руйнуються міждержавні і міжрегіональні бар'єри, що створює умови для формування регіональних і міжнародних союзів, асоціацій, об'єднань держав, таких як Арабський Магриб, Європейська співдружність, СНД та інші. Їх мета полягає в координації дій, об'єднанні зусиль і можливостей, забезпеченні більш тісного співробітництва, яке зменшує вірогідність конфліктних ситуацій.

Таким чином, проблеми конфліктів, визначення шляхів їх вирішення та забезпечення стабільності світового розвитку, займають велике місце в сучасних міжнародних відносинах. Застосування воєнних методів вирішення міжнародних спорів в умовах можливого використання ядерної зброї може породити катастрофу планетарного масштабу. Тому війна, як і воєнні конфлікти в цілому, не можуть бути виправдані ні з політичної, ні з економічної, ні з моральної точок зору. Їх подоланню сприяють фактори об'єктивного і суб'єктивного характеру. Це, перш за все, загальна міжнародна обстановка і зацікавленість конфліктуючих сторін у подоланні конфлікту, розуміння, що потрібно усунути причини, які його породили. Це також ступінь розвитку демократії і наявність урядів, які користуються довірою народу. Це — здатність державних чи міжнародних структур консолідувати національні, регіональні і міжнародні політичні сили навколо програми виходу з конфлікту, використання посередників і спеціально розроблених технологій розв'язання конфліктів.

Висновки

Отже, міжнародні відносини є важливою сферою наукових інтересів політології, яка формується як наслідок реалізації зовнішньої політики держав та діяльності інших суб'єктів на міжнародній арені.

Суб'єктами міжнародних відносин є: національні держави, міжнародні урядові організації, транснаціональні корпорації. Крім них, певну роль у міжнародних зв'язках відіграють неурядові організації, окремі особи, терористичні, релігійні, ідеологічні та інші об'єднання.

Кожна держава на міжнародній арені має свій національний інтерес, що полягає у гарантуванні державної безпеки, внутрішньої стабільності, економічного прогресу, морального здоров'я суспільства, сприятливого зовнішнього оточення, створення позитивного міжнародного іміджу.

Зміст політичних відносин складає боротьба за силу (владу і вплив) на міжнародній арені. Серед параметрів сили суб'єкта міжнародних відносин називають геополітичне розташування, населення, природні ресурси, індустріальні можливості, воєнну могутність, волю до дії, політичне керівництво, дипломатію, внутрішню організацію, імідж держави.

Проблеми, що виникають при не збіганні інтересів міжнародних суб'єктів, можна вирішувати двома способами: через насильство, збройні конфлікти і війни, або мирним шляхом, шляхом переговорів. Пропозиції політологів щодо шляхів і способів подолання

міжнародних конфліктів залежать від того, в чому вони вбачають основну причину конфліктів. Універсального методу подолання конфліктів не існує. Але існують умови, що сприяють розумінню того, що на сьогоднішній день воєнний конфлікт — це дуже небезпечний шлях подолання проблем, що виникають у міжнародному співтоваристві.

Терміни для повторення

зовнішня політика держави	конфлікти малої інтенсивності
міжнародні відносини	міжнародна криза
суб'єкти міжнародних відносин	світова війна
національна держава	громадянська війна і революція як
національний інтерес	міжнародний конфлікт
типологія інтересів	тероризм

Рекомендована література

- Гроций Гуго.* О праве войны и мира. — М., 1956.
- Бжезинский З.* Преждевременное партнерство // *ПОЛИС.* — 1994. — №1. — С. 58–67.
- Блищенко И.А., Солнцева М.Ш.* Мировая политика и международное право. — М., 1991
- Дробот Г. А.* Куинси Райт о конфликтах и стабильности в международных отношениях // *Социально-политические науки.* — 1991. — № 7.
- теории. — М., 1990
- Кокошин А.А., Ларионов В.В.* Предотвращение войны: доктрины, концепции, перспективы. — М., 1990
- Концепция “национальной безопасности”* в современной американской политологии. Научно-аналитический обзор. - М.: ИНИОН, 1994.
- Ляхов Е. Г.* Терроризм и международные отношения. — М., 1991.
- Мурадян А.А.* Самая благородная наука: об основных понятиях международной политической
- Ортега-и-Гассет Х.* Старая и новая политика. // *ПОЛИС.* — 1992. — № 3.
- Скуратівський В.* Євразійський синдром // *Політична думка.* — 1995. — № 2–3. — С. 81-88.
- Циганков П. А.* Міжнародні відносини як особливий різновид суспільних відносин // *Політологічні читання.* — 1992. — № 2.